

WISE USE OF KYZYLKUM NATURAL RESOURCES

Latofat T. Qabulova

Master student

Jizzakh State Pedagogical University

ABOUT ARTICLE

Key words: Turan plain, Kyzylkum desert, Lower Amudarya region, gold, bauxite, mercury, graphite, Zarafshan, Uchkuduk, Tomdibulak, Kokpathos.

Received:

Accepted:

Published:

Abstract: Kyzylkum, one of the largest deserts of the Turan plain, is located mainly between the Amu Darya and the Syr Darya. However, the Kyzylkum region includes a part of the Kyzylkum desert, located on the territory of Uzbekistan. Kyzylkum region borders with Nizhneamudarya region in the north-west, Lower Zarafshan region in the southeast and Tashkent-Mirzacho'l region in the east. The region is bordered by the southwestern part of Turkmenistan and the northeastern part of Kazakhstan. Kyzyl Kum decreases from the southeast to the northwest. Its average absolute height is 200-300 m, in the southeast - 350-400 m, and in the north-west - 90-100 m.

QIZILQUM TABIIY RESURSLARIDAN OQILONA FOYDALANISH

Latofat T. Qabulova

Magistrant

Jizzax Davlat pedagogika universiteti

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Turon tekisligi, Qizilqum cho'li, Quyi Amudaryo okrugi, oltin, boksit, simob, grafit, Zarafshon, Uchquduq, Tomdibuloq, Qo'kpatos.

Annotatsiya: Turon tekisligidagi eng katta cho'llardan biri bo'lgan Qizilqum asosan Amudaryo bilan Sirdaryo orasida joylashgan. Lekin Qizilqum okrugiga Qizilqum cho'lining O'zbekiston hududida joylashgan qismi kiradi. Qizilqum okrugi shimoli-g'arbda Quyi Amudaryo okrugi bilan, janubi-sharqda Quyi Zarafshon okrugi bilan, sharqda esa Toshkent-Mirzacho'l okrugi bilan chegaralanadi. Okrugning janubi-g'arbiy Turkmaniston, shimoli-sharqi Qozog'iston bilan bo'lgan davlat chegarasiga to'g'ri keladi. Qizilqum

janubi-sharqdan shimoli-g`arbga qarab pasayib boradi. Uning o`rtacha mutloq balandligi 200-300 m bo`lsa, janubi-sharqda 350-400 m, shimoli-g`arbda esa 90-100 m ga tushib qoladi.

РАЗУМНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ РЕСУРСОВ КЫЗЫЛКУМА

Латофат Т. Кабулова

Магистрант

Джизакский государственный педагогический университет

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Туранская равнина, пустыня Кызылкум, Нижняя Амударья, золото, бокситы, ртуть, графит, Зарафшан, Учкудук, Томдibuлак, Кокпатос.

Аннотация: Кызылкум, одна из крупнейших пустынь Туранской равнины, расположена в основном между Амударьей и Сырдарьей. Однако в состав Кызылкумской области входит часть пустыни Кызылкум, расположенная на территории Узбекистана. Кызылкумская область граничит с Нижнеамударьинской областью на северо-западе, Нижне-Зарафшанской областью на юго-востоке и Ташкент-Мирзачульской областью на востоке. Область граничит с юго-западной частью Туркменистана и северо-востоком Казахстана. Кызылкум понижается с юго-востока на северо-запад. Его средняя абсолютная высота составляет 200-300 м, на юго-востоке - 350-400 м, а на северо-западе - 90-100 м.

KIRISH

O`rta Osiyo tabiiy o`lkasi va uning markaziy qismlarini egallagan Qizilqum cho`llarini geolgik tuzilishi, geomorfologiyasi va qazilma boyliklarni o`rganishda K.K.Markov, I.P.Gerasimov, X.Abdullaev, I.Hamraboev, O.Akramxo`jaev, G.O.Mavlonov, V.I.Popov, Yu.A.Skvortsov, M.Mamatqulov va boshqalarning xizmatlari katta. Hududni iqlimini o`rganishda L.N.Babushkin, V.A.Bugaev, V.O.Jorjio, F.A.Mo`minov, daryo va ko`llarni o`rganishda esa V.L.Shults, O.P.Sheglova, R.Alimov kabi olimlar tomonidan o`rganilgan.

Yer osti suvlari va ularning xususiyatlari hamda miqdorini o`rganish ishi bilan G.O.Mavlonov, M.A.Kenesaren, S.Sh.Mirzaev, N.Xojiboev kabi olimlar shug`ullanganlar. R.I.Abolin, K.Z.Zokirov, T.Z.Zoxidov, I.I.Granitov, D.M.Kashkarov, E.N.Karovin, A.I.Formozov, M.Orifxonova, S.N.Rijov, Genosov A.Z, A.Rasulov va X.Abdullaevlar tuproq, o`simlik qoplamini, hayvonot olamini har tomonlama o`rganishlarda xizmatlari katta. Hududni tabiati va tabiiy boyliklarni o`rganish tarixi bilan H.Hasanov, A.Azatyay, R.Raximbekov, R.Yugay, Z.N.Dontsova va I.Inog`omov kabi mutaxassislar shug`ullanganlar.

O'zbekiston tabiiy geografiyasini yaxlit va uning ayrim qismlarini o'rganishda hamda tabiiy geografik rayonlashtirishda N. L. Korjenevskiy, E. M. Murzaev, V. M. Chetirkin, L. N. Babushkin, N. A. Qog'ay, N. D. Dolimov, M. Qoriev, M. Umarov, S. Nishonov, L. Alibekov, A. Abilqosimov, A. Rafiqov, P. G'ulomov, Sh. Zokirov va Yu. Sultonov kabi olimlarning qilgan ishlari muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM

Qizilqum tabiiy geografik o'lkasi hududida atrof-muhit ifloslanishining oldini olish, ekologik vaziyat eng yomon mintaq va shaharlarda muhit holatini tubdan yaxshilashga erishish, aholi salomatligi uchun o'ta xavfli moddalar miqdorini yo'l qo'yiladigan darajaga tushirishni ta'minlash lozimdir.

Qizilqum cho'llari Turon plitasida joylashgan. Plita zamini paleozoy qattiq (kristall slanes, ohaktosh, granit) jinslaridan tashkil topgan bo'lib, ustini so'nggi davr qalin (qumtosh, mergel, gil, qum) jinslari qoplab olgan.

Qizilqum cho'lining markaziy qismlarida past tog'lar joylashgan. Ularning eng muhimlari Quljuqtog' (764 m), Yetimtog' (568 m), Tomditog' (922 m), Ovminzatog' (635 m), Sulton Uvays tog'i (473 m) hisoblanadi. Bu tog'lar orasida esa uzunligi 150 km, eni 3-5 km ga yetadigan Mingbuloq, Qoraxotin, Mullali va Oyoqog'itma kabi botiqlar joylashgan. Bu botiqlarda sho'rxoklar, taqirlar, qumlar mavjud. Qizilqum cho'lining ko'pchilik qismini mutlaq balandligi 200 m atrofida bo'lgan qumli tekisliklar ishgor qiladi.

Qizilqum o'lkasida oltin (Buruntog', Ko'kpatas), uran (Uchquduq), gaz (Gazli, Toshquduq, Xo'jaqazg'on), oltingugurt, simob, grafit, fosfor, asbest, korund, mis, feruza, binokorlik materiallari konlari mavjud. Qizilqum okrugida, ayniqsa, paleozoy qoldiq tog'larida oltin, slyuda, feruza, asbest, boksit, simob, grafit, vol'fram, tal'k granat, yashma, island shpati kabi qazilma boyliklar, tekislik qismida esa gaz, neft, uran va oltingugurt konlari mavjud.

Qizilqum okrugida foydali qazilmalar qazib olinayotgan va qazishga tavsiya qilingan konlarni o'zlashtirish asosida oltin, uran, qurilish xom ashyolari, keyinchalik mis, boksit, strontsiy konlarini o'zlashtirish asosida Zarafshon, Uchquduq, Tomdibuloq va Ko'kpatas ishlab chiqarish tarmoqlari, granit, oltin, bo'yoqbob minerallar, qurilish xom ashyolarini o'zlashtirish negizida Tasqazg'on ishlab chiqarish shoxobchasi, tabiiy gazlarni o'zlashtirish negizida esa Gazli ishlab chiqarish tarmog'i vujudga kelgan.

Qizilqum okrugi katta hududni egallagani uchun uning iqlimiy xususiyatlari shimoldan janubga qarab o'zgarib boradi. Qizilqumning shimoliy qismi iqlimi asosan Markaziy Osiyo antitsikloni va g'arbdan keladigan tsiklonlar ta'sirida vujudga kelsa, janubiy qismi iqlimining shakllanishida tropik havo massalarining ta'siri ancha kattadir. Shuning uchun Qizilqum okrugining qishi sovuq, davomli bo'lib, yanvarning o'rtacha harorati shimolida -4 -10 C° bo'lsa,

janubida $-1-2\text{ }^{\circ}\text{C}$ bo'ladi. Qizilqum okrugining iqlimiy xususiyati jihatidan farqlanuvchi shimoliy qismi bilan janubiy qismi orasidagi chegara taxminan 41° shimoliy kenglik yoki $-3\text{ }^{\circ}\text{C}$ yanvar izotermasi orqali o'tadi.

Qizilqum okrugidagi Amudaryo sohillarida joylashgan to'qay landshafti va u yerdagi o'simlik hamda hayvonlarni (xongul, jayron, to'ng'iz, qirg'ovul, o'rdak g'oz va bosh.) muhofaza qilish uchun Qizilqum qo'riqxonasi tashkil etilgan.

Qizilqumda 600 dan ortiq o'simlik turlari mavjud. Ular ichida keng tarqalganlari bahorda o'suvchi efemer va efemeroidlar – rang, qo'ng'irbosh, yaltirbosh, lola, boychechak, chuchmoma va kavrak. Yozning boshlanishi bilan ular sarg'ayib qoladi. So'ngra qurg'oqchilikka va sho'rxok yerlarga moslashgan o'simliklar o'saveradi.

O'lkaning mustahkamlangan qumliklarida juzg'un, oq saksovol, quyonsuyak, qum akatsiyasi, qandim va selen kabi o'simliklar o'sadi. Sur-qo'ng'ir tuproqli yerlarda shuvoq, burgan va toshburgan kabilar tarqalgan.

O'lkaning sho'rxok-botqoq yerlarida qorasaksovol, yulg'un, baliqko'z, sarisazan, taqirlarda donasho'r o'sadi. Amudaryo sohillarida to'qayzorlar bor.

Qizilqumning qumli cho'llarida yumronqozoqlar, qum sichqoni, shalpanquloq, qo'shoyoq, kaltakesak, echkamar, o'qilon, qum bug'ma iloni, charxilon yashaydi. Sut emizuvchilardan cho'l mushugi, jayron, xongul, saygoq, bo'ri, tulki, quyon, chigirtkalar bor. Amudaryo sohilidagi to'qaylarda to'ng'iz, qirg'ovul, qizil g'oz, xongul kabi hayvonlar yashaydi.

Qizilqum okrugi tabiiy boyliklarga serob hudud hisoblanadi. Eng muhim boyligi mineral resurslari (oltin, uran, gaz, fosforit, korund, grafit) dir. Bundan tashqari okrugda iqlim resurslari, yaylov-o'tloqlari, yer osti suvlari, mo'yna beruvchi hayvonlari xam mavjud bo'lib, ulardan xalq xo'jaligini turli tarmoqlarini rivojlantirishda oqilona foydalanish muhim. Qizilqum cho'llaridagi tabiiy resurslardan foydalanishda quyidagilarga etibor berish lozim:

- tabiiy resurslarning iste'molini barcha tarmoqlarida ehtiyot qilib, tejab, sanoatning kam chiqindili texnologiyasini joriy etib, chiqindisiz kompleks ishlab chiqarishga o'tish;
- tabiiy muhitning holati va ifloslanishini ekologik nazorat ostiga olib, kuzatishning yagona avtomatlashgan tartibini yaratish;
- tabiat unsurlari barcha turlarining tabiiy xususiyatlari va rang-barangligini o'z xolicha saqlashga erishish;
- tabiiy yodgorliklarni hisobga olish va ularning tabiiy holda saqlashga erishish;
- aholi orasida, ayniqsa, ta'lim muassasalarida tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan ta'lim - tarbiyani kuchaytirish;
- tabiatni ifloslanishidan kelib chiqayotgan salbiy oqibatlarini, ayniqsa, kishilarning salomatligiga ta'sirini chuqur o'rganib, uning oldini olish choralarini zudlik bilan ishlab chiqish.

XULOSA

Qizilqum okrugi o'z navbatida L.N.Babushkin, N.A.Kogay (1964) larning rayonlashtirish tizimi bo'yicha Sultonvays, Shimoliy Qizilqum, Bo'kan-Yetimtog', Janubiy Qizilqum, Tomdi-Kuljiqtog' kabi tabiiy-geografik rayonlarga bo'linadi. Qizilqum tabiiy geografik o'lkasi tabiiy resurslari, ularning holati, bir-biriga bog'liqligi, tabiiy boyliklari, ulardan oqilona foydalanib, muhofazasini o'rganish va qolaversa, O'zbekistonning bosha tabiiy hududlari bilan o'zaro taqoslab o'rganish imkoni beradi.

Qizilqum tabiiy geografik o'lkasida olib borilgan stasionar tadqiqotlar olib boorish va fondiviy tadqiqotlar tahlili asosida, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishda bir qancha chora-tadbirlar amalga oshirish lozim o'ylaymiz. Tabiiy o'lka tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha quyida ba'zi taklif va tavsiyalar berib o'tamiz.

➤ Qizilqum tabiiy geografik o'lkasi yer usti tuzilishining xilma-xilligi, geologik tuzilishi va rivojlanish tarixi, tektonikasi hamda uning tabiatning boshqa kompanetlariga ta'sirini o'rganish;

➤ Qizilqum tabiiy geografik o'lkasi relyefining asosiy turlari, ularning genetik kelib chiqishi hamda relyefning shakllanishida yerning tashqi dinamik jarayonlarini ishtirokini aniqlash;

➤ Qizilqum tabiiy geografik o'lkasining iqlimiy xususiyatlari, iqlim hosil qiluvchi omillar, iqlim unusurlari (harorat, yog'in, namlik, shamol) ning hududiy taqsimlanishi va ichki suvlari, ularning gidrologik xususiyatlarin o'rganish va tahlil qilish;

➤ Qizilqum tabiiy geografik o'lkasi tuproq, o'simlik va hayvonot dunyosi, ularning turlari va tarqalishini o'rganish;

Qizilqum tabiiy geografik o'lkasi tabiati va tabiiy resurslarining holati, ularga ta'sir etuvchi omillar, ulardan oqilona foydalanib, muhofaza ostiga olishga qaratilgan chora tadbirlarni aniqlash va o'rganish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Baratov P. O'zbekiston tabiiy geografiyasi. T. 1996
2. Karimov, N. R. (2019). SOME BRIEF INFORMATION ON AL-SIHAN AL-SITTA. *Theoretical & Applied Science*, (5), 611-620.
3. Baratov P., Mamatqulov M., Rafikov A. O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi. T.: O'qituvchi. 2002.
4. Hasanov I.A., G'ulomov P.N. Orta Osiyo tabiiy geografiyasi. T.2003.
5. Mardievna, B. M., Mukhamadjanovna, J. S., Nematovich, N. O., & Azamovich, T. V. (2020). The importance of modern methods and technologies in learning English. *Journal of critical reviews*, 7(6), 143-148.
6. Rafikov A.A. Geoekologik muammolar. T. 1997.

7. Mukhamajanovich, S. S., Gayratovna, S. S., & Ravshanovich, G. M. (2020). The use of the mountain kars in the tourism sphere in cort and recreation zone of Chimgan-Charvak. *Journal of Critical Reviews*, 7(3), 475-481.
8. Roziev A.R. Markaziy Osiyo davlatlarilari iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Termiz 2000.
9. Yunusova, G. D. (2021). Aspect and modal meanings of auxiliary verbs in Korean language. *International Journal of Linguistics, Literature and Culture*, 7(5), 339-343.
10. Roziev A.R., Abirqulov K.A. O'zbekiston iqtisodiy geografiyasi. T. 2001. Soliev A.S.va boshqalar. Mintaqaviy iqtisodiyot. T.2003